

УДК 780.614.13:008(477)

РОДИНА ПАРХОМЕНКІВ ЯК ПРЕДСТАВНИК ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОГО КОБЗАРСТВА

Єсіпок В.М., Іваниш А.А.

Київський національний університет культури і мистецтв

В контексті української народної культури першої половини ХХ сторіччя досліджується творчий шлях видатного кобзаря Чернігівщини Терентія Пархоменка і наслідувачки його творчості, представниці унікальної гілки українського кобзарства – жіночої кобзарської культури – його дочки Євдокії Пархоменко. Аналізується репертуар і творчий спадок чернігівських кобзарів, розповідається про гастрольні подорожі. **Ключові слова:** кобзар, бандура, Чернігівщина, Чернігівська кобзарська школа, Терентій Пархоменко, Явдошка Пархоменко.

Постановка проблеми. У жовтні 2017 року виповнилося 145 років від дня народження легендарного кобзаря, уродженця Чернігівщини Терентія Пархоменка. Передчасно (всього у 38 років) і трагічно, як і більшість кобзарів, він пішов із життя. Духовна, просвітницька, консолідуюча роль кобзарів лякала владу усіх часів, тому носіїв кобзарсько-бандурно-лірницької культури нищили. Разом з ними знищувався і безцінний духовний спадок України – думи, історичні пісні, звичаї, мова, історична правда.

Однак, не зважаючи на переслідування та цілеспрямоване нищення, кобзарство вижило і зберіглося до наших днів. Розділяючи думку сучасного дослідника чернігівської кобзарської школи О. Васюти, зауважимо: «Ми не можемо не помічати того, що кобзарство України... набирає все більшого громадянського звучання і щоденно примножує свій духовний потенціал. Можливо, вперше, за всю багатотисячову історію свого розвитку, кобзарство перестало зазнавати утисків з боку існуючої влади і поступово стає важливим чинником державотворення, вагомим фактором формування і згуртування певних кіл нашого суспільства навколо національної ідеї, яка повинна стати наріжним каменем духовного життя України в третьому тисячолітті» [1, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кобзарське мистецтво Чернігівщини досліджується в окремих працях Пантелеймона Куліша, Миколи Лисенка, Олександра Малинка, Василя Ємця. Всебічний огляд їхнього доробку здійснив Олег Васюта [2], узагальнивши досвід розгортання кобзарювання як явища музичної культури і поширення кобзарського інструментарію на Чернігівщині та відображення музичного спадку регіону в працях відомих діячів української культури. «До визначення ролі регіональної специфіки національного мистецтва, зокрема, кобзарського та бандурного виконавства, звертались М. Долгов, О. Васюта, І. Куровська, Т. Чернета, В. Чуркіна» [4, с. 5]. Творчі біографії кобзарів, бандуристів, лірників, майстрів кобз, бандур і лір усіх часів, окремих учасників ансамблів та капел бандуристів подані у енциклопедичному довіднику Б. Жеплинського і Д. Ковальчук [3], в якому містяться деякі біографічні дані про родину кобзарів Пархоменків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. «Між тим, бандурне виконавство України ще не отримало ґрунтовної системної розробки у сучасному мистецтвознавстві»

[4, с. 5], безперечно, що «...осмислення питань кобзарства для нас є не менш актуальним, ніж це було за часів М. Максимовича, П. Куліша, М. Лисенка» [1, с. 3]. В цьому контексті надзвичайно актуальним є розвиток досліджень регіонального спрямування, зокрема, історії кобзарства Чернігівщини, як одного із найпотужніших в Україні кобзарських осередків кінця ХІХ – першої половини ХХ сторіччя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): в контексті української народної культури першої половини ХХ сторіччя дослідити творчий шлях і спадок видатного кобзаря Чернігівщини Терентія Пархоменка і наслідувачки його творчості – його дочки Євдокії Пархоменко.

Виклад основного матеріалу дослідження. З давніх давен Чернігівщина являється історичним осередком кобзарства в Україні. «Вже наприкінці ХІХ століття в ... краї чітко виокремилися Ніжинський, Борзнянський, Сошицько-Менський, Чернігівський, Козелецький, Остерський, Глухівський, Новгород-Сіверський, Прилуцький осередки кобзарства. Навіть побіжний погляд на вищенаведений список говорить про те, що ним охоплена вся Чернігівщина з півдня до півночі. Саме на Чернігівщині сформувалася неповторна школа кобзарського мистецтва, яку Гнат Хоткевич вважав за найстарішу і найповажнішу в Україні» [1, с. 4].

Серед плеяди талановитих її синів одне з найпочесніших місць займає кобзар Терентій Макарович Пархоменко. Родом він із села Волосківці Менського району. Деякий час жив і в селі Борківці. На основі уточнених даних народився у 1872-му, а помер 1911 року, не проживши й сорока літ.

На десятому році життя, втративши від хвороби зір, Терешко самотужки навчився грати на кобзі та лірі. Батько, сільський тесля, прагнув якось влаштувати його життя і знайшов для сина кобзаря – учителя А. Гойденка в Синявці. Потім Пархоменко вчився ще у полтавського кобзаря М. Кравченка. Років зо п'ять ходив по Україні разом з Гойденком. На початку свого жебрацького життя грав на лірі.

Пархоменко швидко набув популярності і ще молодим став кобзарським учителем – панотцем. У Пархоменка вчилися Петро Ткаченко з Синявки, Оврам Гребінь з Березня, дочка Євдокія та інші.

Поводирем Пархоменка спочатку був підсліпуватий хлопець з Березня Василь Потапенко. Він був письменним, і це допомагало кобзареві при знайомстві з друкованими текстами пісень.

У майстерному виконанні Пархоменка вони втрачали свою книжність. Згодом поводитирями кобзаря були його дочка Євдокія і Оврам Гребінь. Пройшовши науку в Пархоменка, всі його поводитири стали хорошими музикантами.

До репертуару Терентія Пархоменка належали думи: «Про трьох братів Азовських», «Про вдову і трьох синів», «Смерть Богдана Хмельницького», «Федір Безрідний», «Про козака Голоту» та інші, 28 релігійних псалмів, всього близько 60 різних творів. О. Васюта наголошує: «У репертуарі Т. Пархоменка – 7 дум, історичні («Пісня про Морозенка»), сатиричні, побутові пісні, 28 псалмів. Більшість дум вивчав з книжок (читав поводитир), мелодії добирив сам та за допомогою М. Лисенка й О. Сластіона» [1, с. 19].

«Думу про втечу трьох братів з Азова» записав від кобзаря фольклорист А. Приходько, вона була надрукована у книзі М. Сперанського «Южно-русская песня и современные ее носители» в 1904 році. Ця дума повна трагізму і боротьби різних людських характерів.

Збірки дум і народних пісень та твори Т. Шевченка, що друкувалися, мали вплив на репертуар Пархоменка. Сам за походженням з козаків, він був немов зв'язуючою ланкою традицій козацьких кобзарів із сучасними йому суспільними і мистецькими явищами.

Жив кобзар у тяжких матеріальних умовах. Дружина його теж осліпла. Нелегко було прогудувати п'ятьох дітей. У 1902 році, коли він співав на базарі в Києві, його запримітив композитор М. Лисенко і запросив до себе на кілька тижнів. Тут кобзар збагатив свій репертуар, удосконалив виконавську майстерність. Зокрема, навчився співати пісень про Залізняка та Морозенка. Люди з захопленням слухали ці пісні, а також про Байду, Саву Чалого, Кармалюка, та ін. «О. Малинка наводить дані про те, що своєю працею кобзар Т. Пархоменко заробляв близько 200 крб., але після успішного виступу на XII Археологічному з'їзді у Харкові, де він співав на етнографічному музичному вечорі, його почали запрошувати на різні зібрання, що значно покращило матеріальний стан народного музиканта» [2, с. 10].

На нашу думку, ні про кого з кобзарів не було надруковано стільки наукових досліджень, як про Пархоменка. Про нього писали Д. Ревуцький у книзі «Українські думи та пісні історичні», Г. Хоткевич у статтях «Терешко Пархоменко. Спомини» та «Децо про бандуристів і лірників». Ним цікавилися Іван Франко, Борис Грінченко. Леся Українка у листі з Ялти до сестри Ольги в 1908 році просила дістати їй книгу М. Сперанського про Т. Пархоменка. У Львівському виданні книги М. Возняка «Історія української літератури» є згадка про нього і вміщена фотографія кобзаря.

Зокрема, Гнат Хоткевич писав: «Пархоменко був хороший кобзар і успіху свого заслуговував. Він удостоївся честі, якої не мав, та напевно, і мати не буде ніхто з кобзарів», а професор Сперанський називав його художником – музикантом, поетом – душею, надзвичайним явищем. О. Малинка підкреслює виняткові музичні здібності і чудову пам'ять кобзаря, що дозволяло йому досить легко опанувати грою на бандурі та лірі, володіти надзвичайно багатим виконавським репертуаром [2, с. 10].

Заслугує на увагу також оцінка О. Малинкою «того емоційного впливу, який здійснювали на оточуючих такі відомі кобзарі Чернігівщини, як Остап Вересай та Терентій Пархоменко» [2, с. 10]. Дослідник констатує зокрема той факт, що виконання Т. Пархоменком 19 серпня 1902 р. під час проведення XII-го Археологічного з'їзду у м. Харкові стало однією з центральних подій з'їзду. На слухачів особливе враження справило виконання Т. Пархоменком «Думи про Морозенка». Автор перекоаний, що своїм досконалим виконанням кобзар Т. Пархоменко перевершив усіх відомих на той час співаків навіть такого, як Агрєнев – Славєнський, одного з найбільш популярних виконавців-вокалістів кінці XIX початку XX століття [2, с. 10].

Т. Пархоменко виступав у Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Глухові, Харкові, Ніжині, Львові, Дрогобичі, Варшаві, Кременчуку, Могилеві-Подільському, Вінниці і, навіть, в Петербурзі. Українська мистецька інтелігенція запрошувала його на археологічні з'їзди. Особливе значення в житті кобзаря відіграв вже названий вище XII з'їзд у Харкові у 1902 році. Тут він мав великий успіх, зокрема, за пісню «Про Морозенка» у своєму виконавському варіанті. Г. Хоткевич писав про виступ Пархоменка: «І як дивини! Бандура величезна! Спосіб виконання зовсім інакший від харківського... Високий, чистий тенор, тверда впевненість у собі, і в кінці кінців, пісня, зовсім не відома харків'янам – «Про Морозенка», – все це справило велике враження на наших кобзарів, і Терентій Пархоменко був признаним одним із кращих із кобзарів того з'їзду» [3, с. 212]. З того часу «Пісня про Морозенка» стала «пробним каменем» для всіх бандуристів. Цікавим повідомленням Пархоменка на з'їзді було те, що в Сосницькому повіті, що на Чернігівщині, він знав 6 бандуристів і 2 лірників.

Популярність Пархоменка зростала. Цьому сприяла, крім майстерного виконання і хорошого голосу, його артистичність, високий зріст, худе оригінальне обличчя, акуратність. Його сучасники – земляки згадували, що він був вище середнього зросту, русявий, обличчя зі слідами віспи. Одягнутий і українську чумарку, широкі штани, заправлені в чоботи, вишиту сорочку сиву шапку.

Про надзвичайну популярність кобзаря у той час говорить такий факт: влітку 1907 року кобзар виступив у Менському ремісничому училищі; на знак подяки, найздібніший учень цього училища Олександр Корнієвський зробив бандури йому і М. Лисенкові.

У жовтні 1908 року Пархоменко організував концерт п'яти кобзарів у Києві. Про цей концерт і зокрема Пархоменка писала Олена Пчілка: «Та й провідником сього концерту був один із самих же кобзарів Терешко Пархоменко... Концерт був цікавий» [3, с. 212]. Сучасники зауважували, що виконавській манері Т. Пархоменка була властива повна свобода гри на інструменті (бандурі), довершене володіння голосом, легкість у переході від одного твору до іншого. Він мав тенор приємного, м'якого тембру. Його спів позначався внутрішньою експресією, глибоким переживанням виконуваного твору. Як підкреслює О. Малинка, на відміну від Остапа Вересая, свої почуття він не проявляв зовнішнім чином

(не плакав в жалібних місцях твору і не пританцював у веселих), а своєю грою і співом примушував це робити своїх слухачів. Варто також відзначити те, що оволодінню надзвичайно широким репертуаром сприяло спілкування Т. Пархоменка з визначними діячами української культури: М. Лисенком, О. Сластіоном, Г. Хоткевичем і ін. [2, с. 11].

Талановитого кобзаря переслідувала поліція. Так сталося, що в 1910 році в Умані, де він заспівав революційну пісню про волю, його дуже побили. З великими труднощами повернувшись додому, він тяжко захворів і помер. З почестями поховали його односельці при битому шляху коло школи. Сільський хор виконував Шевченків «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» і «Зайшов місяць». Разом з труною несли його заквітчану кобзу. На могилі тепер стоїть обеліск з її зображенням. Некролог із оцінкою кобзарської діяльності Т. Пархоменка 1911 року видав у «Віснику Харківського історично-філологічного товариства» відомий вчений М. Сумцов.

Ішов час. У 1920-ті – на початку 1930-х років відбувається хвиля українського відродження, розквіту художньої самодіяльності. Появились жінки – бандуристки. Серед них – Євдокія Терентіївна Пархоменко – дочка відомого кобзаря.

Народилась вона на Менщині, у Волосківцях, у 1896 році. З дитинства була поводитирем у батька, з яким ходила по Чернігівщині, побувала в 1902 році в Києві, де і познайомилась з композитором М. Лисенком. Пізніше Євдокія розповідала фольклористові М. Мишастому: «Грав мій батько на одному з базарів. У гурті, що тісно оточував нас, я помітила пана, який дуже уважно прослухав усі батькові пісні. Потім і каже нам: «Земляче, ходімо до нас обідати». – «Добренько», – відповів батько. І ми пішли до нього» [3, с. 210].

З дитинства Явдошка училась співати і грати на батьковій кобзі. Після смерті батька кобзу взяли до музею. Дівчина переживала, аж поки волосківський кобзар Єфрем Донець не подарував їй невелику кобзу.

На її руках були всі хатні і господарські турботи, догляд за братами і сестрами. Ходила вона зі сліпою матір'ю по селах, жили з того, що хтось дасть. Після громадянської війни у селі створювалися різні самодіяльні гуртки. Явдоха брала участь у музичному, співочому і драматичному, де ставили українські п'єси, їздили по селах.

В репертуарі Є. Пархоменко були батькові думи, і раніше заборонені революційні пісні, і гумористично-сатиричні пісні та ін. З 1933 по 1941 рік вона співала в капелі полтавських бандуристів під керівництвом Корецького, а потім в ансамблі бандуристів Лаврентія Чики, уроченця Городища. Після війни знову заграла її бандура, яка була зроблена видатним майстром О. Корнієвським з відповідно гравірованим струнотримачем. Згодом на цій бандурі грав самодіяльний кобзар Микола Мороз зі Степанівки, а потім вона була передана до Київського музею.

Останні роки Євдокія жила в Залогівці, Семенівської сільради в скрутних умовах. Чоловік її загинув на війні. Померла бандуристка в 1961 році після тяжкої хвороби і похована у Волосківцях біля батькової могили.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Значний внесок зробив видатний кобзар Терентій Пархоменко у розвиток народного мистецтва України. На Чернігівській землі він виріс і творив. У листопаді 1972 року, у день сторіччя від народження Т. Пархоменка, згідно з рішенням ЮНЕСКО, у Волосківцях відбулося урочисте вшанування пам'яті кобзаря. Були присутні його дочка Г. Гайдай, невістка С. Пархоменко та інші родичі. В. Ємець робить висновок, що такі представники народного мистецтва, як Т. Пархоменко, своєю великою працею, неповторним за силою емоційного впливу на людей мистецтвом сприяли пробудженню національної свідомості цілого народу [2, с. 16]. Відтак, кобзарі Чернігівщини є самостійним явищем, дослідники вбачають в них носіїв самобутнього народного мистецтва, що дозволяє стверджувати про вагомий вплив чернігівської кобзарської традиції на становлення музичної культури України.

Список літератури:

1. Васюта О. Кобзарство та лірництво на Чернігівщині (науково-допоміжний бібліографічний покажчик) – Чернігів, 2001. – 41 с.
2. Васюта О. Кобзарське мистецтво Чернігівщини в окремих працях Пантелеймона Куліша, Миколи Лисенка, Олександра Малинки та Василя Ємця. – Чернігів, 2002. – 25 с.
3. Жеплинський Б.М., Ковальчук Д.Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2011. – 316 с.
4. Слюсаренко Т.О. Бандурне виконавство як явище національної української культури: дис. канд. мистецтвознавства, спеціальність 17.00.03. – музичне мистецтво. – Харків, 2016. – 209 с.

Есипок В.Н., Іваниш А.А.

Київський національний університет культури і мистецтв

СЕМЬЯ ПАРХОМЕНКО КАК ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ЧЕРНИГОВСКОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОГО КОБЗАРСТВА

Аннотация

В контексте украинской народной культуры первой половины XX столетия исследуется творческий путь выдающегося кобзаря Черниговщины Терентия Пархоменко и представительницы уникальной ветви украинского кобзарства – женской кобзарской культуры – его дочери Евдокии Пархоменко. Анализируется репертуар и творческое наследие черниговских кобзарей, рассказывается о гастрольных путешествиях.

Ключевые слова: кобзарь, бандура, Черниговщина, Черниговская кобзарская школа, Терентий Пархоменко, Явдошка Пархоменко.

Yesipok V.M., Ivanish A.A.

Kiev National University of Culture and Arts

PARKHOMENKI'S FAMILY AS A REPRESENTATIVE OF CHERNIGIVSK SCHOOL OF KOBZARIAN IN UKRAINE

Summary

In the context of the Ukrainian folk culture of the first half of the 20th century, the creative path of the outstanding kobzar of Chernigov Terentiya Parkhomenko and imitators of his work, the representative of the unique branch of Ukrainian kobzarstva – the female kobzar culture – his daughter Evdokia Parkhomenko, is being explored. The repertoire and creative heritage of Chernihiv kobzars are analyzed, tours are described.

Keywords: kobzar, bandura, Chernihiv oblast, Chernihiv kobzar school, Terenty Parkhomenko, Yavdoshka Parkhomenko.